

مبانی حق بر محیط زیست سالم

دکتر مسیوبه رضائی ناندلی

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد پردیس

دکتر وحید نیکخواه

پژوهشگر حقوق عمومی و مدرس دانشگاه

۱۳۹۹

- رساله : رضائی ناندلی، محبوبه، ۱۳۶۱-
 عنوان قرار دای : ایران، قوانین و احکام
 Iran. Laws, etc.
 عنوان و نام پدیدآور : رضائی ناندلی، محبوبه / مؤلفین محبوبه رضائی
 ناندلی - ویراسته نیکخواه
 مشخصات نشر : تهران : مهر کا، ۱۳۹۸.
 مشخصات ظاهری : ۲۰۶ ص.
 شابک : 978-622-6896-27-6
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 موضوع : حقوق محیط زیست
 موضوع : Environmental law
 موضوع : حقوق محیط زیست - ایران
 موضوع : Environmental law - iran
 شناسه افزوده : نیکخواه - وحید، ۱۳۶۱-
 رده بندی کنگره : KM۳۱۲۷
 رده بندی دیویی : ۴۶/۳۴۴/۵۵۰۴۶
 شماره کتابشناسی ملی : ۶۰۸۸۳۷۸

دفتر مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان سنیر، جاوید، پلاک ۷۴
فروشگاه: تهران، میدان انقلاب، خیابان سنیر، جاوید، پلاک ۸۶

شماره تماس: ۶۶۴۶۳۲۴۵ - ۶۰۹۹۲۳

www.mehrekalam.ir

مبانی حق بر محیط زیست سالم

دکتر محبوبه رضائی ناندلی - دکتر وحید نیکخواه

چاپ اول: ۱۳۹۹

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

چاپ: غزال

صفحه‌آرایی: بنیامین غفاری

قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان

کلیه حقوق محفوظ و متعلق به انتشارات مهرکلام است.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۸۹۶-۲۷-۶

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۱
بخش اول: شناسایی حق بر محیط زیست سالم از منظر حق بودن.....	۱۷
فصل اول: کلیات و مفهوم حق بر محیط زیست سالم.....	۲۱
مبحث اول: مفهوم حق بر محیط زیست سالم، بررسی مبانی حق مذکور.....	۲۱
گفتار اول: مفهوم حق و..... بر.....	۲۱
گفتار دوم: مفهوم محیط زیست.....	۲۷
گفتار سوم: مبانی حق بر محیط زیست سالم.....	۳۰
بند اول: زیست محورها.....	۳۰
بند ۲: مبانی سیاسی حق بر محیط زیست سالم.....	۳۳
مبحث دوم: ویژگی‌ها، محتوا و صاحبان حق بر محیط زیست سالم.....	۴۳
گفتار اول: شناسایی حق بر محیط زیست سالم.....	۴۳
بند اول - حق بر محیط زیست سالم در اسناد جهانی.....	۴۵
بند دوم - حق بر محیط زیست سالم در اسناد منطقه‌ای.....	۴۷
گفتار دوم: ویژگی‌ها، محتوا و عناصر حق بر محیط زیست سالم.....	۵۳
بند اول: ویژگی‌های حق بر محیط زیست سالم در چارچوب حق همبستگی.....	۵۵
بند دوم: عناصر و محتوای حق بر محیط زیست سالم.....	۵۶
گفتار سوم: صاحبان حق بر محیط زیست سالم.....	۶۷
بند اول: افراد اعم از حقیقی و حقوقی.....	۶۸
بند دوم: دولت‌ها.....	۶۸
بند سوم: سازمانهای غیردولتی زیست محیطی.....	۷۱

فصل دوم: جایگاه حق بر محیط زیست سالم در نظام بین‌المللی حقوق بشر ۷۵

مبحث اول: ارتباط حق بر محیط زیست سالم با نسل‌های حقوق بشر ۷۵

گفتار اول: ارتباط حق بر محیط زیست با سایر نسل‌های حقوق بشر ۷۷

گفتار دوم: ارتباط حق بر محیط زیست سالم با حقوق همبستگی ۷۹

بند اول: حق بر محیط زیست سالم و حق بر توسعه ۸۰

بند دوم: حق بر محیط زیست سالم و حق بر صلح ۸۱

بند سوم: حق بر محیط زیست و «حق بر میراث مشترک بشریت» ۸۲

مبحث دوم: اصول محتوایی حقوق محیط زیست ۸۲

گفتار اول: اصل استفاده غیر زیانبار از سرزمین ۸۳

گفتار دوم: اصل همکاری ۸۴

گفتار سوم: اصل - نواگیر ۸۶

گفتار چهارم: اصل ارتباط ۸۷

گفتار پنجم: اصل ارزیابی خطرات زیست محیطی ۸۹

گفتار ششم: اصل آلوده کنند در دایره ۹۰

گفتار هفتم: مسئولیت مشترک اما متفاوت ۹۱

گفتار هشتم: اصل انصاف ۹۲

بخش دوم: جایگاه و تضمینات حق بر محیط زیست سالم در نظام حقوقی ایران ۹۵

فصل اول: جایگاه حق بر محیط زیست سالم در حوزه نقبن و اجراء ۹۹

مبحث اول: جایگاه حق بر محیط زیست سالم در فقه اسلامی و امامیه ۱۰۰

مبحث دوم: شناسایی و حمایت از حق بر محیط زیست سالم در حوزه فقه ۱۰۴

گفتار اول: شناسایی و حمایت از حق بر محیط زیست سالم در اسناد بین‌المللی مورد

تصویب مجلس شورای اسلامی ۱۰۴

گفتار دوم: جایگاه حق بر محیط زیست سالم در قوانین داخلی ایران ۱۱۱

بند اول: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۱۱

بند دوم: قوانین برنامه‌ای ۱۱۳

بند سوم: قوانین عام زیست محیطی ۱۱۷

بند چهارم: قوانین خاص زیست محیطی ۱۲۱

گفتار سوم: جایگاه اصول حقوق محیط زیست در قوانین داخلی ۱۲۷

بند اول: اصل حفاظت و پیشگیری ۱۲۷

۱۳۰.....	بند دوم: اصل همکاری.....
۱۳۱.....	بند سوم: اصل آلوده کننده بپردازد.....
۱۳۲.....	بند چهارم: اصل مشارکت.....
۱۳۳.....	بند پنجم: اصل اطلاع رسانی.....
۱۳۳.....	بند ششم: اصل انصاف.....
۱۳۴.....	بند هفتم: اصل ارزیابی زیست محیطی.....
۱۳۴.....	گفتار چهارم: حمایت از حق بر محیط زیست سالم در چارچوب نظارت‌های قوه مقننه.....
۱۳۵.....	بند اول- رسیدگی به شکایات مردم از قوای سه گانه.....
۱۳۵.....	بند دوم: تحقیق و تفحص.....
۱۳۶.....	بند سوم: نظارت نمایندگان.....
۱۳۸.....	بند چهارم: نظارت مالی پارلمان.....
۱۳۸.....	بند پنجم: نظارت سه مرتبه‌ای پارلمان بر مصوبات زیست محیطی دولت.....
۱۳۹.....	مبحث دوم: حق بر محیط زیست سالم در حوزه اجراء.....
۱۳۹.....	گفتار اول: حمایت از حق بر محیط زیست سالم در چارچوب مصوبات قوه مجریه.....
۱۴۰.....	بند اول: هوا.....
۱۴۱.....	بند دوم: آب.....
۱۴۲.....	بند سوم: خاک.....
۱۴۲.....	بند چهارم: جنگل.....
۱۴۲.....	بند پنجم: تنوع زیستی.....
۱۴۳.....	بند ششم: صنعت و توسعه زیستگاه‌های انسانی.....
۱۴۴.....	گفتار دوم: سایر حمایت‌های قوه مجریه از حق بر محیط زیست سالم.....
۱۴۴.....	بند اول: شاخصه‌های دولت سبز در ایران.....
۱۴۸.....	بند دوم: نقش رئیس جمهور.....
	بند سوم: جایگاه حق بر محیط زیست سالم و اصول محتوایی آن در دولت و سازمانهای
۱۴۹.....	دولتی.....
۱۵۳.....	بند چهارم: سهم سازمان حفاظت محیط زیست در ارتقاء حق بر محیط زیست سالم.....
۱۵۵.....	گفتار سوم: حمایت از حق بر محیط زیست سالم در سازمانهای غیردولتی در ایران.....
	بند اول: نهادهای مردمی، و توجه به حمایت از محیط زیست در جامعه
۱۵۶.....	مدنی.....
۱۵۷.....	بند دوم: آموزش مسائل زیست محیطی و اطلاع رسانی سازمانهای غیر دولتی.....

فصل دوم: حمایت قضایی از حق بر محیط زیست سالم.....	۱۵۹
مقدمه.....	۱۵۹
مبحث اول: جرم انگاری و پاسخ کیفری در حوزه حقوق محیط زیست.....	۱۵۹
گفتار اول: جرم انگاری زیست محیطی.....	۱۶۰
بند اول: آلودگی آب.....	۱۶۴
بند دوم: آلودگی و تخریب خاک.....	۱۶۴
بند سوم: آلودگی هوا.....	۱۶۵
بند چهارم: آلودگی صدا.....	۱۶۵
گفتار دوه پاسخ های کیفری به جرائم محیط زیست.....	۱۶۹
بند اول: حبس.....	۱۷۰
بند دوم: جزای نقدی.....	۱۷۰
بند سوم: مصادره اموال.....	۱۷۱
بند چهارم: تعطیل کردن دستگاه.....	۱۷۱
گفتار سوم: پیشگیری از وقوع جرم زیست محیطی.....	۱۷۴
بند اول: حذف و معدوم کردن عوامل جرم زا.....	۱۷۵
بند دوم: سازماندهی در مدیریت اجرایی برای حمایت از عناصر محیط زیست.....	۱۷۷
گفتار چهارم: آیین دادرسی رسیدگی به دعاوی زیست محیطی.....	۱۷۸
گفتار پنجم: جایگاه حق بر محیط زیست سالم در قوانین قضایی ایران.....	۱۹۰
گفتار ششم: حق دادخواهی زیست محیطی در نظام حقوقی ایران.....	۱۸۳
مبحث دوم: حفاظت از محیط زیست در چارچوب نظام مسئولیت.....	۱۸۶
گفتار اول: مسئولیت (مدنی و کیفری) دولت، سازمانهای دولتی و اشخاص حقوقی در خسارات زیست محیطی.....	۱۸۶
بند اول: مسئولیت مدنی دولت، سازمانهای دولتی و اشخاص حقوقی.....	۱۸۶
بند دوم: مسئولیت کیفری دولت و اشخاص حقوقی در ارتکاب جرم زیست محیطی.....	۱۸۸
گفتار دوم: مسئولیت بین المللی دولت در خصوص اقدامات زیانبار زیست محیطی.....	۱۸۹
فهرست منابع و مآخذ.....	۱۹۵

مقدمه

تو را چه سود از باغ و درخت
که با یاس ها
به داس سخن گفته‌ای
آنجا که قدم بر نهاده باشی
گیاه از رستن تن میزند
چرا که تو
تقوای خاک و آب را
هرگز
باور نداشتی..

(احمد شاملو)

هانا آرنت در ۱۹۸۵ اعلام کرد که «همان زمین خمیر مایه اصلی وضعیت بشری است...» بعد از آن پیش بینی حکیمانه «برپا خاسته جامعه بشری کنفرانس ۱۹۷۲ استکهلم را نیز در باب تکریم ابواب زمین در دارنا داشت اما حتی کارگزاران استکهلم نیز کمتر بدین دقت به زمین نگریسته بودند. در واقع جامعه جهانی نمی‌خواست «که دهان را بگشاید اگر ماه برآید...»، مفاد استکهلم آینه تمام نمای انگاره‌های خواص جامعه جهانی در خصوص کره زمین است، انگاره‌هایی که دائماً رو به تحول است. انگاره‌هایی که در باور بازیگران اصلی استکهلم نمی‌آمد، امروز حتی در دوردست‌های جهان سوم نیز یقین عمومی بدل شده است. بشریت به ویژه در این چند دهه در مواجهه با آنچه که جهانی شدنش میخوانند با چالش‌های جدی مواجه گردید. چالش‌هایی که گاه با ارائه آموزه‌های متعارض و لایجمع، حاکمیت‌های سیاسی را در ایجاد نظام حق و تکلیف با مشکلاتی مواجه نمود. «بزرگترین چالش نظری جهان گستری از قضا موفقیت آن در ایجاد جهان به هم پیوسته است، جهان

گستری بدین معنا جامعه‌ای ایجاد کرده است که افراد جامعه بشر به هم نزدیک تر زندگی میکنند اما بشر را به جهان صلح آمیز نزدیک تر ساخته است»^۱

سابق بر آن بشریت مقولات مختلفی را که در بیان نظری نسل‌های حقوقی بشر نامیده میشوند، طی نموده است. مقوله اول که به تعبیر حقوقی نسل حقوق بشر خوانده شد، در تاریخ کهن بشری، در آموزه‌های ادیان مختلف و قبل از آن در فطرت انسانی ریشه داشت، نهایتاً در اسنادی چون اعلامیه حقوق بشر و شهروند مصوب ۱۷۸۹ فرانسه و به ویژه در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی-سیاسی مصوب ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶ انعکاس یافت و وامروزه شاید در کمتر قانون اساسی باشد که بر صیانت آن تأکید داشته باشد. حقوق مندرج در این نسل بر خاسته از مفاهیم لیبرالیسم و در راستای توجه به احکامات فرد در مقابل قدرت سیاسی است. نسل دوم حقوق بشر که خاستگاه آن با رشد تفکرات نه‌مارکسیستی و در راستای استقرار برابری و عدالت اجتماعی، با هدف نفع عمومی ایجاد شد، تحت عنوان حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، به ویژه از اوایل قرن بیستم، بطور رسمی مورد شناسایی کشورها قرار گرفت. نسل سوم حقوق بشر که بارشد بشر خاسته از نسل سانی تر، اجتماعی تر شدن وی همراه بود، چون اخلاف خود در پاسخ به ضرورت‌های موجود ایجاد شد و عنوان حقوق همبستگی را یافت. وجه تسمیه نسل مذکور علاوه بر بیان ضرورت‌های موجود، تا حدودی در تعیین مصادیق نیز رهگشاست. مصادیقی چون حق بر صلح، حق بر توسعه، حق بر میراث مشترک و نهایتاً حق بر محیط زیست سالم.

این مقوله همانگونه که در مصداق نابالغ است در محتوا نیز به کمال خود نرسیده است. از مصادیق بارز این مقوله حق بر محیط زیست سالم است. همداستانی این حق با سایر حقوق این نسل بویژه حق بر توسعه بیانگر ارتباط تنگاتنگ مصادیق مذکور است که شرح آن در آینده خواهد آمد. حق بر محیط زیست سالم دوران ابتدایی خود را سپری میکند، اما در مقایسه با سایر مصادیق هم عرض، بیشتر مورد استقبال حقوق بین‌الملل و حقوق داخلی گرفته است این توجه هم مستقلاً و هم در مواجهه با

۱- رجایی، پدیده جهانی شدن به وضعیت بشری و تمدن اطلاعاتی، ترجمه عبدالحسین آزرنگ، انتشارات آگاه، چاپ دوم، پاییز ۸۲، ص ۱۴۸

حق بر توسعه و ترکیب توسعه پایدار است. پیدایش و توسعه حق بر محیط زیست سالم، به عنوان حقوق نسل سوم بشر با افزایش هر چه بیشتر مسائل و مشکلات زیست محیطی همراه بود. «تخریب لایه ازن»، «پدیده «ال نینو»، «تغییرات آب و هوایی»، «باران‌های اسیدی»، «انفجار جمعیت»، نابودی روز افزون جنگل‌ها و گونه‌های نادر گیاهی و حیوانی، همگی جهان را به سمت یک فاجعه زیست محیطی پیش برده و آینده کره زمین را با ابهام مواجه ساخته است.

دوره سوم ارتباط بشر با محیط زیست، عصر «آگاهی، تعامل و همزیستی با طبیعت و محیط زیست» است. اوج این آگاهی‌های زیست محیطی که با اوج مصائب زیست محیطی بشر همراه بود (دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰) را عصر بیداری و آگاهی اکولوژیک بشر می‌دانند. در این دوره بشر معاصر دریافت که اگر شیوه زندگی، روش‌های تولید و مصرف خود را طوری تغییر ندهد، هر چه بیشتر باید شاهد نابودی طبیعت پیرامون خود باشد. به همین دلیل به شکل یک جنبش بین‌المللی به همکاری‌های گسترده بین‌المللی در جهت نهادینه کردن حق بر محیط زیست سالم و حقوق محیط زیست متوسل گردید.

نگاهی به وضعیت ایران نیز نشان دهنده اهمیت تاریخی توجه به حق بر محیط زیست سالم است. ایران کشوری است که در منطقه‌ای خشک از آسیا و جهان قرار گرفته است. حدود دو سوم آن را بیابان تشکیل داده و تنها در قسمت‌های شمالی و بخشی از قسمت غربی آن، جنگل وجود دارد که آرام به شدت در حال تخریب است. وضعیت از بین رفتن مراتع نیز بسیار شدید تر است. وجود دام‌ها و دام‌پراری بر ظرفیت در مراتع و چرای بی رویه، به فقر هر چه بیشتر مراتع دامن می‌زند. سرسایش دائمی خاک بر اثر از بین رفتن مراتع و افزایش وقوع سیل، از بین رفتن پوشش گیاهی اعم از مراتع و جنگل‌ها و تحدید روز افزون جمعیت و حوش، از بین رفتن بسیاری از گونه‌های ارزشمند و منحصر به فرد جانوران ایرانی، مسائل و خطرات توسعه‌ی همه جانبه کشور، حضور کارخانه‌ها و واحدهای تولیدی، افزایش جمعیت کشور و جوان

۱- ال نینو (EL NINO) جریان گرم جنوبی است که در طول سواحل اقیانوس آرام در جنوب آمریکا در ماه دسامبر اتفاق می‌افتد.

بودن آن، وابستگی رو به افزایش شهروندان به اتومبیل و مشکلات آن و فاصله گرفتن از سنتهای مناسب، تنها بخشی از مسائل زیست محیطی کشور است که اهمیت توجه به حق بر محیط زیست سالم را بیش از پیش نشان میدهد.

بخش اول نوشتار در بردارنده این سوال است که آیا حق بر محیط سالم به عنوان یک حق بشری در نظام حقوق بین الملل و جمهوری اسلامی ایران مورد شناسایی قرار گرفته است و به فرض پاسخ مثبت این شناسایی از جایگاهی برخوردار است؟

با فرض پاسخ مثبت به سوال اصلی این بخش مسائل دیگری را پیرامون حق مذکور بر می انگیزد از جمله اینکه عناصر و محتوای این حق کدام اند؟ مرزها و خطوطی که محدوده حق موصوف را تشکیل میدهند چیست؟ مبانی تشکیل دهنده حق بر محیط زیست سالم کدامند و آیا محتوا، محدوده ها، مخاطبان و عناصر و مبانی این حق، از نسبت جغرافیایی برخوردارند یا این که همه فاکتورهای متشکله حق بر محیط زیست سالم جهان امولای به عبارت دیگر شناسایی حق بر محیط زیست سالم در نظام بین المللی به منزله شناسایی آن در حقوق داخلی و در این جا حقوق ایران است، یا این که میبایست عناصر این حق بدون توجه به حقوق بین الملل، مستقلاً در نظام حقوقی ایران مورد شناسایی قرار گیرد؟

قسمت دیگر عنوان نوشتار از نظر محتوایی به دنبال پاسخ به سوالات دیگری است. اگر چه عنوان مذکور با فرض شناسایی حق بر محیط زیست سالم در نظام حقوقی ایران جعل گردیده است. از جمله این که ضمانت اجراهای حق بر محیط زیست سالم در نظام حقوقی ایران کدام است؟ نحوه تعامل قوای سه گانه در عاار چوب اصل تفکیک قوا و در مواجهه با حق شهروندان بر محیط زیست سالم چیست؟ قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران تا چه اندازه ظرفیت تحقق حق بر محیط زیست سالم را ایجاد نموده اند؟ مکانیسم های اجرای حق بر محیط زیست سالم در نظام حقوقی ایران چیست؟

با این حال سوال اصلی نوشتار که برخاسته از عناوین آن می باشد این است که، جایگاه حق بر محیط زیست سالم با تحلیل تئوری حق ها چیست؟ و در نظام حقوقی ایران از چه تضمیناتی برخوردار است؟

نگارنده در خصوص تک تک سوالات فرعی و اصلی با پیش فرض‌هایی مواجه بوده است. فرض بر این است که حق بر محیط زیست سالم نزد دکترین، اسناد بین‌المللی، رویه قضایی مورد شناسایی قرار گرفته است و علاوه بر آن مرزها و حدود، مخاطبان حق، محتوا و مبنای، آن به طور مستقل از سایر حقوق قابل تعریف‌اند. علاوه بر اینکه شناسایی بین‌المللی آن شرط غیر کافی اما لازم شناسایی حق بر محیط زیست سالم در نظام حقوقی ایران می‌باشد، به نظر میرسد حقوق ایران نیز مستقلاً در جهت شناسایی آن گام‌هایی برداشته است. توجه به این حق در سطوح مختلف قانون گذاری، تشکیل رشته مستقل مرتبط تحت عنوان حقوق محیط زیست و تدریس آن در دانشگاه‌ها، توسعه نهادهای غیر دولتی و توجه رو به رشد دستگاه‌های دولتی به این مقوله، در قالب گزارش‌های همایش‌های زیست محیطی با مشارکت دستگاه‌های دولتی و نهادهای غیردولتی، افزایش دغدغه زیست محیطی در سطوح مختلف جامعه از نکاتی است که به قوت این فرض نگارنده کمک مینماید.

کتاب حاضر در دو بخش مختلف تهیه شده است. بخش اول نوشتاربا عنوان حق بر محیط زیست سالم از منظر حق بودن به بررسی شناسایی حق بر محیط زیست سالم در نظام حقوق بین‌الملل و حقوق داخلی کشورها می‌پردازد. در کنار این مسئله، در این بخش چگونگی حق بر محیط زیست سالم نیز بر مبنای فاکتورهای بررسی حق چون محتوای حق، مخاطبان حق، عناصر تشکیل دهنده حق و مبنای آن، مورد توجه نگارنده قرار گرفته است. اصول محتوایی حقوق بین‌الملل محیط زیست از دیگر مسائل مورد بررسی در فصل دوم بخش اول است.

بخش دوم نوشتاربا عنوان «جایگاه و تضمینات حق بر محیط زیست سالم در نظام حقوقی ایران»، به بررسی ضمانت‌های حق بر محیط زیست سالم در قوای سه گانه ی مقننه، مجریه و قضاییه پرداخته است. اگر چه وظیفه اصلی هر یک از قوای مذکور در نظام تفکیک قوا مشخص است، اما قوه مقننه علاوه بر تضمین حق مذکور در چارچوب وظیفه ستادی خود (قانون گذاری) از طریق ابزار نظارت، تکالیف و اختیاراتی را در این خصوص عهده دار است. قوه مجریه نیز چه، تحت عنوان تصویب نامه‌ها و اختیارات ناشی از اصل ۸۵ قانون اساسی و چه به عنوان یک دستگاه مجری قانون،

تضمین کننده حق بر محیط زیست سالم خواهد بود. قوه قضاییه نیز بر اساس فلسفه ایجاد خود، در ایجاد بستر مناسب تظلم خواهی و فضای دادرسی عادلانه، نقش برجسته‌ای را در این راستا عهده دار است.

طرح پلان حاضر، بیشتر برخاسته از ماهیت حق بر محیط زیست و نگاهی است که به حق مذکور صورت گرفته و تاکید بیشتر بر وضعیت حق بر محیط زیست سالم در نظام حقوقی ایران است لیکن چون حق بر محیط زیست سالم همانند سایر حقوق نسل سوم یک حق بین‌المللی است که به دلیل ویژگیهای خاص خود منشأ بین‌المللی داشته و از آنجا به حقوق داخلی کشورها وارد شده است، بنابراین نگارنده ناگزیر، در مقام بررسی این حق به جایگاه آن در حقوق بین‌الملل پرداخته است و به همین دلیل بخشهایی از نوشتار حاضر دارای وجهه بین‌المللی است. با این حال بخش اول به نحوی در شناختی حق مذکور در نظام حقوقی ایران نیز گام برداشته است و نگارنده با این فرض روبروست که نظام حقوقی ایران در مقایسه با حقوق بین‌الملل با تفاوت‌هایی حق مذکور را حداقل از منظر حقوق بودن مورد شناسایی قرار داده است، لیکن رویه عملی محاکم و دستگاههای اجرایی بیانگر سستی ضمانت اجراهای تحقق حق مذکور است.

با عنایت به اینکه کشور ما از دارندگان مهم سوخت فسیلی است و از طرفی به سرعت در مسیر استفاده از سوخت‌های جایگزین و صنعتی شدن گام بر میدارد و به عنوان یک کشور در حال توسعه در صدد رشد همه جانبه بر بستر محیط زیست میباشد، توجه به حق مردم بر داشتن محیط زیست از منظر تضمین حاکم حق مورد مذاقه قرار خواهد گرفت.

در پایان ضمن ابراز تشکر از همکاری صمیمانه اساتید فرزانه‌ای که در تهیه این کتاب صبورانه ما را یاری نمودند. بیان میدارد پیشاپیش به نواقص نوشتار اعتراف نموده و از سر علاقه‌مندی به موضوع انتقادات همه خوانندگان عزیز را به دیده منت میپذیریم.